

קירוב לתורה וקירוב לבבות

באמצעות תכנית בר מצווה מיוחדת לילדים חילוניים

במאמר זה ברצוני להציע בפני הקוראים תכנית בר מצווה המותאמת בעבור יהודים המנהלים אורח חיים חילוני. התכנית כוללת סדרה של מפגשים לימודיים עם איש חינוך המלמד את הנער¹, וחגיגת בר מצווה בבית הכנסת הכוללת קריאה בתורה בתפילת מנחה אחר הצהריים ביום שני או ביום חמישי. התכנית הנדונה מבוצעת הלכה למעשה זה עשר שנים ביישוב ניר עציון שבו אני משרת בקודש, והיא זכתה לברכתם ולעידודם של רבנים חשובים. דומני שאימוץ רעיון זה בקהילות נוספות יוכל לתרום רבות לקירוב יהודים ליהדותם, ויש לעניות דעתי מקום לכך שרבני 'צהר' יראו בו דרך נוספת למימוש השליחות הייחודית של יצירת חלון בין עולמות, בדומה ובמקביל למיזם החתונות.

א. הרקע והרציונל של התכנית

חגיגת בר מצווה אינה מצווה אף מדרבנן; אולם היא מהווה חוליה חשובה בציוני הדרך של מעגל החיים היהודי. בקהילות רבות בארץ ובתפוצות ניתן למצוא משפחות רבות שחרף ריחוקן מקיום אורח חיים מסורתי, עושות מאמץ מיוחד שבניהם יעברו את טקס בר המצווה בבית הכנסת כנהוג במסורת המקובלת. בעיני רבים טקס בר המצווה נתפס כחוויה בסיסית שאותה חייב לעבור כל יהודי, ובתפיסה העממית יש הרואים בבר מצווה מעין המשך לברית המילה מבחינת כינון הזהות היהודית בעבור הפרט. ישנן קהילות שבהן ההמשכיות של הקיום היהודי מבוססת במידה רבה על מפטיר ונפטיר... המפטיר הוא זה של בני המצווה.

מבחינה הלכתית אנו מוצאים שעלייה לתורה ביום שבו הגיע הילד לגיל מצוות התקבלה על ידי פוסקי אשכנז בגדר חיוב הקודם לכל החיובים האחרים פרט לחתן ביום חופתו².

ככלל, ניתן לומר שרוב הציבור מגלה עניין בהיבט הדתי של בר המצווה. נתונים עדכניים ומעניינים בנושא זה מספק לנו מחקר העומק שנערך ע"י מרכז גוטמן והמכון הישראלי לדמוקרטיה בעבור קרן אביחי הנקרא: "יהודים ישראלים - דיוקן". המחקר נערך לראשונה בשנת 1991 ולאחרונה שוב ב-1999. בסעיף העוסק בטקסי מחזור החיים נמצא שחלה ירידה מסוימת בדביקות בכל הטקסים למעט בר מצווה ובת מצווה³. לגבי בר מצווה חלה עלייה באחוז הנסקרים שהשיבו שעלייה לתורה בבית הכנסת היא "חשובה מאוד" מ-63% ל-66%, ולגבי בת מצווה חלה עלייה של אחוז אחד מ-46% ל-47%. עובדה זו מלמדת שבעוד שנושאים דוגמת ברית מילה, טקס קבורה דתי, או טקס נישואים כדת משה וישראל נהיים, למדווה לבנו, פחות חשובים בעיני

1. כאן ברצוני להביע הערכה לחבר ניר עציון ר' יהודה רוזנברג, איש תורה ועבודה ומחנך בחסד הנושא בעול של לימוד הנערים ודואג לביצועה המוצלח של התכנית מכל ההיבטים התוכניים והטכניים שלה במסירות, בנועם ולשם שמים.

2. שערי אפרים שער ב אות ב, לבוש וביאור הלכה או"ח ס"י קלו.

3. שאלת הצורך, הערך והדרך של חגיגת בת מצווה ראויה בהחלט לדיון במאמר בפני עצמו.

הציבור על פי תוצאות אותו מחקר, דווקא טקס בר המצווה נהנה מתמורה חיובית בהתייחסות הציבור. נתונים אלה מלמדים שטקס זה אכן יכול להיות גורם מזמן מתאים להביא מסרים של יהדות אל הציבור, ולקרר את הבריות לתורה.

אירוע בר המצווה מהווה, אפוא, הזדמנות פז לקיים מפגש פורה בין הנער המתבגר ובין יהדותו. מי שאכן עושים מאמץ ניכר לנצל שעת כושר זו כדי למשוך אליהם את הקהל הם חברי הקהילות הרפורמיות והקונסרבטיביות המציעים לציבור הרחב קיום אירועים בדרך שהיא אטרקטיבית ביותר בעבורו.

בקהילות של שלומי אמוני ישראל שבארצנו לא נעשה למיטב ידיעתי כל מאמץ למשוך קהל לחוג אירועי בר מצווה בבתי הכנסת. אמנם החשיבות של פעילות למען קירוב יהודים לתורה היא כמדומה מוסכמה המקובלת על כל יהודי דתי, אולם לא רבים עוסקים בכך בפועל. פעילות זו, בדומה לדברים אחרים, הפכה להיות נחלתם של אנשי מקצוע, ואילו יהודים מן השורה ממעטים מאוד לעסוק בה. אמנם רוב בתי הכנסת מקבלים בעין יפה פנייה של משפחות חילוניות לחגוג בר מצווה כמו גם שבת חתן או אירועים אחרים, אולם הם לא עושים כל מאמץ להזמין אליהם את הציבור, ואין הם מנסים להתאים את האירוע לפונה החילוני.

יתרה מזו, חלק גדול מהציבור הדתי, ובמיוחד הדור הצעיר שלו, חי ביישובים דתיים סגורים שבהם אין כל אינטראקציה עם חילוניים, ובכך נבצר ממנו לעסוק בקירוב לתורה. כך קורה שמצד אחד אנו מבכים את התדלדלות ערכי המסורת ואת התרחקות הציבור הרחב מן המקורות הרוחניים של האומה, אך מאידך גיסא רבים מאתנו אינם עושים הרבה כדי לתקן מצב זה. רוממות הערך של מעורבות חברתית והפצת תורה בגרוננו, אך פסיביות ובדלנות בידינו. תכנית בר המצווה דגן מתיימרת להציג דוגמא ליוזמה הניתנת ליישום על ידי כל קהילה, להבאת המסורת היהודית וערכיה אל החברה הסובבת מתוך פתיחות, סובלנות ומאור פנים, ועל מעלותיה אלה אעמוד לאחר שאסקור את התכנית עצמה.

תכנית בר המצווה שבה מדובר מחולקת למעשה לשני שלבים, ולהלן אפרט אותם על פי הנהוג אצלנו בניר עציון תוך מתן ביטוי להיבטים דידקטיים, בתקווה שהדברים יהיו לתועלת בעבור העוסקים במלאכת קודש זו.

ב. ההכנה לקראת חגיגת בר המצווה

לפני תחילת ההכנה יש לעמוד על טיבו של הילד ולהתרשם באיזו מידה הוא רוצה ומסוגל ללמוד. חשוב לשים לב אם הילד מגיע ביוזמתו האישית, או לפחות מתוך שותפות מלאה ליוזמת הוריו, או שמא הוא בא מתוך היענות מאולצת ליוזמת ההורים. כמו כן רצוי שהמלמד יתהה על קנקנם של ההורים, ויבדוק מהי מידת נכונותם להשקיע מאונס ומזמנם למען הפרויקט ומה הם ציפיותיהם. יש הורים שאינם רוצים אלא לצאת ידי חובת טקס כלשהו, ויש המעוניינים שבנם ילמד בהזדמנות זו על המסורת היהודית, וישלים בכך את כל שנמנע ממנו בחינוכו הפורמאלי. באלה אפשר בוודאי לקיים את דברי חז"ל: "קבלהו ואספי ליה כתורא" (בבא בתרא כא, א). קורס ההכנה לבר המצווה כולל ארבעה מרכיבים שיפורטו להלן:

* לימוד קריאת התורה וכיצד עולים לתורה

* לימוד הנחת תפילין

* לימוד מושגים ביהדות

* הכנת דרשה

1. לימוד קריאת התורה

קריאת התורה שהילד בר המצווה לומד מותאמת ליכולתו. אנו יוצאים מתוך הנחה שאין כל משמעות למספר הפסוקים שהילד יקרא. חשוב הרבה יותר שתהיה לילד הרגשה שהוא ביצע היטב את המשימה, ולא חש במועקה ולחץ לקראת ביצועה ותוך כדי הביצוע. ילדים רבים בוחרים לקרוא את כל קטע הקריאה שקוראים בתורה בימי ב' ו-ה', אך רבים אחרים מעדיפים להסתפק בקריאת 'שני' ו'שלישי' או אף 'שלישי' בלבד. במקרים שבהם ערכנו טקס בר מצווה לילדים הסובלים מליקויי למידה הסתפקנו בעלייה לתורה בלבד, וגם במקרים אלה השתדלנו להעניק לילד תחושה של הישג גדול.

בנוסף ללימוד קריאת התורה והעלייה לתורה ראוי להזכיר גם לאבי הילד כיצד עושים זאת, ואם הילד אינו יכול או אינו רוצה לקרוא את כל קריאת התורה יש מקום להציע לאבא שייטול אף הוא חלק בקריאה.

2. לימוד הנחת התפילין

לימוד הנחת התפילין אינו צריך להצטמצם להסברת הטכניקה של קיום המצווה. הוא יכול להוות הזדמנות מצוינת לקיום מפגש מלא תוכן ומעשיר עם עולם המצוות בכלל. ניתן ללמד את הנער את נושא התפילין מן המקרא ועד להסברת תהליך הייצור המתבצע במפעלים כיום. המלמד מראה לנער את פסוקי התורה המדברים על עניין התפילין, קורא אתו מתוך הסידור את הפסוקים כפי שהם מופיעים בקריאת שמע, ובתוך כך עומד בקצרה על חשיבותה ועיקרי תכניה. בהמשך יביא המלמד בקצרה כמה דברים שנאמרו על ידי בעלי טעמי המצוות בעניין מצוות התפילין, ולאחר מכן יפנה אל הנער את השאלה: "מנין אנו יודעים כיצד התפילין צריכות להיעשות ולהיראות, ומה הדינים והכללים לגבי הנחתם, הרי בפסוקי התורה אין כל פירוש או פירוט לדברים?". מתוך כך יגיעו הלומד והמלמד אל המושג תורה שבעל פה, ובשלב זה ניתן יהיה לפתוח את הגמרא במסכת "מנחות", להסביר לילד מה הם משנה וגמרא, מי כתבם ומתי, להראות לו את ענייני התפילין המופיעים בגמרא, להצביע על הביטוי החוזר ונשנה שם: "הלכה למשה מסיני", ולהסביר אותו, ולהראות כיצד נפסקו הדברים ב"שולחן ערוך".

במהלך עיון זה שואל המלמד את הנער: מאיזה חומר התפילין עשויות? מניסיוני, הילד הפוגש בתפילין מקרוב לראשונה בחייו ממשש אותם בחשדנות, מקיש עליהם במקצועיות, חוכך בדעתו, ולבסוף פוסק חד משמעית: "מעץ, או אולי מפלסטיק". כשהמלמד מעמיד אותו על כך שלמרה הפלא הם דווקא עשויות מעור של בהמה, עולה מאליה השאלה: כיצד מגיעים מעור של בהמה למוצר הסופי הזה? כאן אפשר לעבור ולהסביר: כיצד למעשה מייצרים תפילין? ניתן להסביר זאת בעזרת תקליטור מחשב הממחיש בצורה יפה את התהליך, או באמצעות חוברת המפרטת בתמונות את תהליך הייצור.

השיעור בהנחת התפילין יכול, אפוא, שיהיה למועט המחזיק את המרובה. הוא לא יהפוך את הילד למומחה בתורה שבעל פה, אולם המושגים ששמע, והחידושים שהתחדשו לו תוך כדי הלימוד על הנחת התפילין הם בעלי משמעויות רחבות לגבי כל תפיסתו את התורה והמצוות. לימוד נושא התפילין פותח לו צוהר להבנת כמה היבטים חשובים בעולמה של ההלכה. את חדות הידע ותדהמת הגילוי ניתן לעתים קרובות לקרוא יפה גם על פני האב או האם היושבים עם הילד והמלמד.

3. לימוד מושגים ביהדות

בנושא זה צריך המלמד לזכור שילד בר המצווה הובא אליו כדי להתכונן לקראת בר המצווה ולא כדי לחזור בתשובה. לימוד רחב היקף של נושאים שבעיני ההורים אינם קשורים לבר המצווה, עלול להדליק אצלם את נורית האזהרה ש"הרב הזה מנסה לשטוף את מוחו של ילדי הקט בתורה לשמיה". עם זאת אני סבור שהסברת מושגים בסיסיים ביהדות מתאימה ונאותה לנער העומד להגיע לגיל של קבלת עול מצוות, וכי ניתן לעשות זאת מבלי שהלימוד יהווה איום על השקפותיו ועל אורחות חייו.

שלב לימוד המושגים נפתח בדרך כלל בשאלה שאותה מפנה המלמד אל הנער: "מה פירוש המושג בר מצווה?". מתוך כך עוברים לדבר על הנושאים: מהי מצווה? אילו סוגי מצוות יש? הבחנה בין מצוות עשה ומצוות לא תעשה, בין מצוות שבין אדם למקום למצוות שבין אדם לחברו, ודוגמאות לכל אלה. בשיחה תעלינה שאלות כגון: האם גם אדם חילוני מקיים מצוות? אילו מצוות אתה נוהג לקיים? מה הן המצוות שלהן שותפים גם בני עמים אחרים, ואילו מצוות לעומת זאת מאפיינות דווקא את היהדות? איזה סוג של מצוות לדעתך שימר את הייחוד והזהות הנבדלת של היהודים בכל מקום שהם, ויצר את תודעת האחדות בין כל יהודי תבל בכל עידן ועידן ובכל אתר ואתר?

בתוך דיון זה עולים בדרך כלל מושגים בסיסיים בנוגע לשבת וחגים, תפילה וכשרות, ובנוגע למצוות שבין אדם לחברו ביהדות. הדיון מתמשך ומתפתח בהתאם למידת שיתוף הפעולה של הילד, ובמקרים שבהם הילד או הוריו מגלים עניין, ניתן גם לעיין בספרים שונים, והאותיות מחכימות.

4. הכנת דרשה

אמירת דרשה במסיבת בר המצווה צריכה להיות מוצעת לילד כדבר אפשרי, אך לא הכרחי, כזכות ולא כחובה. יש ילדים שפחד קהל או לחץ כללי גורמים להם להסתייג מאמירת דרשה, וראוי לכבד זאת. הכנת הדרשה צריכה להתבצע בשיתוף פעולה עם הילד. המלמד יכול לעבור אתו על נושאי הפרשה, ולאפשר לילד לבחור באיזה נושא הוא מעוניין להתמקד. לאחר מכן המלמד פותח בפניו כמה ספרים על פרשת השבוע, מראה לו סוגים שונים של פרשנות, ויחד הם בוחרים רעיון קצר שאותו הם מפתחים לדרשה. דרשת ילדי בר המצווה בניר עציון היא בדרך כלל קצרה יחסית ומופיעים בה שלושה מרכיבים: דבר תורה על פרשת השבוע, מתן ביטוי לתחושתו האישית של הילד לגבי מה שחוה במהלך קורס בר המצווה, ולבסוף, כמקובל, דברי תודה.

ג. חגיגת בר המצווה**1. התפילה**

חגיגת בר המצווה שבה אנו עוסקים, מתייחדת כאמור בכך שהיא מתקיימת במסגרת תפילת מנחה אחר הצהריים. לשם כך יש להקדים את התפילה בשל קריאת התורה, ולהודיע על כך מראש לכל באי בית הכנסת. נער בר המצווה מתעטף בטלית ומניח תפילין לפני תחילת התפילה. לאחר אמירת "אשרי", מתבצעת הוצאת ספר התורה בחגיגות תוך שירת "ויהי בנסוע" ו"לך ה' הגדולה" כמו בשבת ובחג. נער בר המצווה עצמו מתכבד בהוצאת ספר התורה מארון הקודש, והוא מוליך אותו אל הבימה.

בעלייה לתורה מכבדים את הנער ושניים מקרובי משפחתו, ולאחר עלייתו לתורה מיידים בו

סוכריות ושרים לכבודו כמקובל במקומותינו. הגבאי אומר תפילת "מי שברך" לנער בר המצווה. לאחר מכן מחזיר בר המצווה את ספר התורה לארון הקודש בליווי שירה, ואחר ממשיכים בתפילת העמידה כמקובל. עם תום התפילה מתכנס כל הציבור - הן באי בית הכנסת הקבועים והן כל האורחים - באולם הצמוד לבית הכנסת למסיבה.

2. המסיבה

המסיבה כוללת כיבוד קל ושירה. במהלך החלק הפורמאלי קורא הנער בר המצווה את דרשתו, והרב נושא את דבריו שבהם הוא שוזר רעיונות מפרשת השבוע ומעניינא דיומא, קושר אותם עם עניין בר המצווה ומסיים באיחולים לילד ולמשפחתו, ובהזמנה פתוחה לכל המשפחה להמשיך ולשמור על קשר עם בית הכנסת גם בעתיד. בשלב הבא מעניק חבר ועדת דת (הנקרא בלשון עירוניים: גבאי) לנער ספרי קודש העוסקים בהסברת מסורת ישראל כשי מאת קהילת ניר עציון, ולבסוף מבקשים בדרך כלל ההורים את רשות הדיבור כדי להודות לרב שלימד את הנער ולחבר ניר עציון על כל העשייה המבורכת ועל מאור הפנים⁴.

ד. מטרות הפרוייקט והישגיו

1. קירוב ליהדות

ילדים הגדלים במשפחות חילוניות במדינת ישראל מנותקים, במקרים רבים, לחלוטין מכל קשר אל המסורת היהודית, והדבר מוצא את ביטויו הן בבורות בכל הנוגע למושגים בסיסיים ביהדות, והן בתחושה פנימית של הסתייגות מכל מה שנוגע להוויית העולם הדתי הזר והלא-מוכר. לא אחת מצטייר עולם זה בקרב נערים חילוניים כעולם מאיים ומרתיע, בית הכנסת נתפס כמתחם "לדתיים בלבד", ודמות הרב נצבעת על פי ידיעות המתפרסמות חדשות לבקרים בתקשורת, בעיקר הצהובה, המציגה בדרך כלל מיגוון של היבטים שליליים. במסגרת חגיגת בר המצווה מתהווה בעבור הילד הזדמנות מיוחדת במינה להתנסות פעילה בתוך בית הכנסת, היוצרת חיבור משמעותי בינו ובין ה"מקדש מעט". תכנית זו מבקשת לתרום למאבק בבורות, לקעקע את תחושות הניכור, ולהקנות לילד, ובמידה מסוימת גם להוריו ולאורחיהם, תחושה שהם יכולים לחוש בנוח בבית הכנסת.

4. טקס בר המצווה כפי שהוא נערך במתכונת שתוארה לעיל משקף תבנית קלאסית של טקסי מעבר (Rite de passage). על פי המודל של Van Gennep. טקס המעבר הנורמטיבי מורכב משלושה שלבים. השלב הראשון כולל הפרדה מחברת המקור (Seperation), השלב השני הוא ליבו של הטקס (Transition), ובשלב השלישי נשלם המעבר, והפרט מוחזר אל חברת המקור שלו (Incorporation). הטקס הנדון כולל אף הוא שלושה שלבים שניתן לראות את רישומם בפניו של הנער בר המצווה. בשלב הראשון הנער נפרד מהחברה המוכרת לו, ועוזב בהיסוס את אביו ובני משפחתו כשהוא צועד לכיוון ארון הקודש, ולאחר מכן לכיוון הבימה. השלב השני הוא לבו של הטקס שבו הנער קורא בתורה, ובכך מביא לידי ביטוי את כישוריו כבוגר באופן הזוכה לנושפנקא חברתית, ואילו בשלב השלישי חוזר הנער אל חיק משפחתו ואל האווירה החמימה הנוצרת במסיבה המתקיימת לכבודו מיידי לאחר התפילה. זוהי חוויה שיש בה ציפייה, התכוננות דרוכה ועלייה לקראת שיא שאחריה בא פורקן הרווי בסיפוק.

אם בתחום הקניית הידע יהא זה יומרני לצפות להישגים גדולים, הרי שבתחום נתיצת חומת הניכור תכנית בר המצווה זוכה להישגים וודאיים. בית הכנסת והרב הופכים אצל הילד תוך זמן קצר ממושגים זרים ומוזרים לכאלה הנחרטים בתודעתו כידידותיים ומסבירי פנים. הזיכרון החי שנטמע בתודעתו הוא שמעניין לפגוש רב, ונעים להיות בבית הכנסת. תוצאות אלו מושגות כמובן לא רק אצל הילד אלא גם אצל הוריו. לעתים תכופות התחושה היא שהמשמעות היותר רחבה שיש לכל התהליך היא לגבי ההורים דווקא, שכן אצלם קיימת צבירה גדולה ועמוקה יותר של מרכיבים אנטגוניסטיים ביחס לדת, והמהפך שחל בהתייחסותם הוא הרבה יותר דרמטי ובעל ערך של קיימא.

2. קירוב לבבות

תוצאות לוואי חשובה של הפרויקט היא יצירת מפגש בין דתיים לחילוניים באווירה לבבית מקרבת ומגשרת. במהלך מסיבת בר המצווה אני חש לא אחת שתוצאת לוואי זו היא אולי החשובה מכול. החברה הישראלית רוויה כידוע במתחים בין דתיים וחילוניים, וסקרים שנערכו בעשור האחרון הוכיחו שוב ושוב שזו המתוחות המשמעותית והבעייתית ביותר בקרבנו⁵. אפשר, אמנם, שאילו היה נערך כיום מחקר בנושא, הוא היה מגלה שהשסע הדתי-חילוני "ירד מגדולתו" במידה מסוימת, אולם חריפותו בוודאי לא פגה⁶. משום כך יש ערך רב לקיומם של מפגשים בין דתיים לחילוניים, היוצרים קירוב לבבות אמיתי. המפגש שנוצר במסגרת מסיבת בר המצווה הוא רב חשיבות במיוחד בהיותו סביב המסורת כגורם מלכד. במפגש זה נחשפת האפשרות של המרכיב הדתי, שבדרך כלל מהווה גורם מפריד, להיות דווקא גורם מגשר ומחבר, כשתוך כדי כך מתברר שהמסורת היהודית מהווה מצע תרבותי משותף שיהודים השונים מאוד זה מזה, יכולים להתלכד סביבו.

5. סקר שנערך ע"י אבי דגני ממכון גיא-קרטוגרפיה ותוצאותיו פורסמו בגיליון ערב פסח תשנ"ט של "ידיעות אחרונות" הצביע על כך ש-83% מהנשאלים ראו ביחסים בין דתיים וחילוניים את הנושא הבעייתי ביותר בחברה הישראלית. 17% מן הנשאלים אף סברו שמדובר במשבר שאינו ניתן כלל לפיתרון. סקר דומה שבוצע בשנת 1997 עבור ארגון "גשר" ע"י "מודיעין אזרחי" מצא כי בעיני 53% מהישראלים המחלוקת הקשה ביותר בחברה הישראלית היא בין דתיים לחילוניים. משמעותי עוד יותר לענייננו הוא סקר אחר שבוצע באותה שנה ע"י אותם סוקרים עבור "גשר" ובו נמצא שכ-50% מהחילוניים הם בעלי דעות שליליות על דתיים, וזאת בשל שלל סיבות כגון: כפייה דתית, התנשאות, גרימה לשנאת אחים ועוד.

6. השערה זו מבוססת על מספר גורמים:

- א. בשנים האחרונות עלה המתח בין עניים לעשירים על רקע הפער הסוציו-אקונומי שהלך וגדל תוך שהוא זוכה לחשיפה תקשורתית גבוהה. אם במחקר משנת 1997 רק 7% ציינו אותו כמשמעותי ביותר, כיום מן הסתם היו מצביעים עליו הרבה יותר נשאלים.
- ב. היעדרותן של המפלגות החרדיות מן הקואליציה, עליית כוחה של מפלגת "שינוי", והחלת רפורמות דתיות, כגון סגירת משרד הדתות, הביאו להחלשה משמעותית בתחושת האיום של הציבור החילוני.
- ג. המאבק בטרור הפלשטינאי יצר תחושה מסוימת של לכידות בעמידה מול האויב החיצוני, והדבר משתקף יפה בפעילותם של אנשי זק"א החרדים שנכנסו אל הקונצרט בדלת האחורית ובחלונו המנותץ של האוטובוס המפוצץ.

3. סיכום

- לסיכום ניתן לומר שהתכנית תורמת להגשמתם של ארבעה יעדים עיקריים:
- א. יצירת היכרות של הנער המגיע לגיל מצוות ושל משפחתו עם בית הכנסת.
  - ב. היכרות קרובה עם דמות של רב.
  - ג. למידת מושגים בסיסיים ביהדות.
  - ד. התנסות בפעילות אישית אקטיבית בבית הכנסת⁷.

ה. בעיות בדרך לביצוע מוצלח ופתרון

אירוע מהסוג המתואר לעיל עלול מטבע הדברים להיתקל בקשיים מסוימים שיש לתת את הדעת לטיפול בהם. ברצוני לשתף את הקוראים בבעיות שבהן נתקלנו כדי שידעו ללמוד מניסיוננו.

1. התנהגות בלתי נאותה של הקהל האורח

אירעו מקרים שבהם האורחים שהתנהגו למופת בעת קריאת התורה, הרבו לפטפט ולהרעיש במשך תפילת העמידה וחזרת הש"ץ. לשם פתרון בעיה זו הכנו וחילקנו דפים שבהם מפורט מהלך התפילה ומספרי העמודים המתאימים בסידור עם בקשה מהקהל להצטרף אלינו לתפילה, ולמצער לשמור על השקט. כמו כן התחלנו לדבר על כך מראש עם הורי הנער וביקשנו את עזרתם, וכך הגורם המפריע ביותר, בעלי השמחה, הפך להיות מועיל ביותר מבחינת שמירת השקט. פעולות אלה אכן הוכיחו את עצמן וצמצמו את ממדי הבעיה במידה ניכרת.

2. שמירה על הצניעות בבית הכנסת

המדיניות של בית הכנסת שלנו היא להימנע עד כמה שניתן מהערות לאורחים הבאים בשעריו. רוב האורחים אכן יודעים לכבד את המקום ומנהגיו ודואגים לבוא בלבוש סביר עד הולם. בחודשי הקיץ אנו מבקשים מההורים שיציינו באוזני אורחיהם כי לבוש צנוע יכבד את האירוע, ובכך אנו מעבירים אחריות מסוימת אליהם.

3. הקפדה על כשרות במתחם בית הכנסת

כדי למנוע בעיות כשרות מתבקשת משפחת בר המצווה להביא אוכל קנוי בלבד המגיע ממקור שיש לו תעודה כשרות בת תוקף.

1. הסתייגויות

שני סוגים של מתנגדים קמו לפרויקט עד היום, ואף שמדובר במעטים ובהתנגדויות רפות בדרך כלל, אין להתעלם מהם. הסוג האחד הוא מתפללי בית הכנסת. אירע כמה פעמים שקיימנו אירועי בר מצווה בתדירות גבוהה יחסית, ועל פניהם של מספר חברים ניתן היה לקרוא סימנים של "עייפות החומר". וזאת מכמה סיבות: האירוע גורם להקדמתה של תפילת המנחה, הוא

⁷ בהזדמנות זו ברצוני לציין כי מניסיוני יש מקום לעודד גם **חתנים** לקיים עלייה לתורה לקראת החתונה או לאחריה. יש לא מעט חתנים הפתוחים לבצע זאת אם רק יקבלו מעט עידוד לכך בתוספת הדרכה קצרה על המשמעות והפרקטיקה.

מבטל את לימוד המשנה וההלכה הקבוע המתקיים מדי יום בין מנחה לערבית, והוא מביא לאיחור בתפילת ערבית ול'טירחא דציבורא'.

אמנם, כל חברי בית הכנסת בניר עציון מצדדים באופן עקרוני בפעילות זו, ולכן חרף אותה אי נוחות שסיבותיה צוינו לעיל, איש אינו מבטא את הסתייגותו בקול רם ובאופן מפורש. עם זאת הניסיון מלמד שאין להרבות בטקסי בר מצווה אלה מעבר לתדירות המתאימה לבית הכנסת, כדי שלא להפר את האיזון הראוי ולא להכביד יתר על המידה.

התנגדויות מסוג אחר נשמעו מספר פעמים מפי קרובי משפחה דתיים של בר המצווה שלא שמעו מעולם על קיום אירוע שכזה בתפילת מנחה, ולפי חוות דעתם המלומדת הדבר אסור על פי ההלכה. הניסיון עד כה מלמד שהתנגדות זו סרה ונמוגה כליל בעת שאותם אנשים עדים לאירוע ולהשפעתו. זכורני מקרה בולט של סבא דתי של הילד שלמרות כל ההסברים נותר איתן בהתנגדותו, ואף איים שלא יבוא לאירוע. לבסוף הוא הגיע, ומייד ניגש אלי כדי להבהיר שמורת רוחו בעינה עומדת אף שהחליט לבוא. כתום המסיבה לפני תפילת ערבית ניגש אלי שוב אותו סבא כשדמעות בעיניו, כדי להתוודות על טעותו, ולהודות על החוויה העמוקה שלה היה שותף.

ז. היבטים הלכתיים הקשורים לתכנית

חגיגת בר המצווה הנדונה משנה מהנוהג המקובל בבתי הכנסת ומחדשת קריאה בתורה בתפילת המנחה. מאמר הלל הזקן מלמדנו שיש לקרב את הבריות לתורה, אך יש לדייק בדבריו ולא לעשות את הפעולה ההפוכה: קירוב התורה לבריות. כיוון שכך, עלינו לבדוק את היבטיה ההלכתיים של התכנית המוצעת, וכפי שננסה להראות גם מתוך זוית הראייה ההלכתית מדובר בתיקון חשוב ולא בפשרה כואבת. עמדה זו מתבססת על מספר גורמים.

1. בר מצווה בשבת לציבור חילוני

גדולי ישראל הביעו לא אחת אי נחת מקיומם של טקסי בר מצווה לציבור חילוני בשבת, וזאת בשל חילול השבת ההמוני הנגרם על ידי האורחים הבאים ברכבם בשבת. הג"ר נתן געשטעטנער מבני ברק כתב קונטרס ארוך שבו הוא יוצא חוצץ נגד טקסי בר מצווה אלה ולדבריו "אם נותנים רשות לערוך בר מצווה באופן שגורם חילול שבת בפרהסיא - הרי זה חילול השם", והוא רואה את אנשי בית הכנסת במקרה זה בגדר מחטיאי הרבים⁸. הגר"מ פיינשטיין כתב מספר תשובות שבהן אסר לממש יוזמות שהיו גורמות לנסיעת אנשים בשבת לבית הכנסת⁹. כשביקשו לקיים מניין לנוער שטרם הגיע לגיל מצוות, והילדים היו אמורים לבוא למקום ברכב בשבת, אסר זאת תוך שהוא תמה: "וכי חינוך לתפילה עדיף מחינוך מצוות שבת?!". בתשובה אחרת הוא דן ספציפית לגבי בר מצווה בשבת, ואוסר זאת אלא אם כן יש סיכוי סביר שלא יסעו ברכב

8. מופיע בספרו של הרב אליהו שלזינגר, שו"ת שואלין ודורשין, ח"ג סימן ד.

9. שו"ת אגרות משה או"ח ח"א ס"י צט. וראו במאמרו של הרב אי"ש וייס, "הזמנת אורחים לא דתיים בשבת", תחומין יח, עמ' 184 המגיע למסקנה שלילית וטוען: "המצאות מלמדת שהזמנת אורחים הבאים ברכבם בשבת כרוכה בוודאי חילול שבת, ואילו התועלת העשויה לצמוח מכך היא מסופקת ואף מפוקפקת; וגם אז בר מצווה ייתכן שהיא מצווה הבאה בעבירה". מסיבה זו מביע גם הרב וייס הסתייגות מקיום בר מצווה בשבת. וראו במאמרו של הרב חיים דוד מימרן "התייחסות לנוסעים בשבת לבית הכנסת בחו"ל", 'צהרי' ה' עמ' 13 ואילך.

לבית הכנסת¹⁰, ובתשובה העוסקת בהנהגת בת מצווה לבנות הביע הגר"מ פיינשטיין הסתייגות נמרצת מטקסי בר מצווה בשבת וכתב:

ואי איישר חילי הייתי מבטל במדינתנו גם סדר הבר מצווה של הבנים שכידוע לא הביא זה שום איש לקרבו לתורה ולמצות ואף לא את הבר מצווה אף לא לשעה אחת, ואדרבה בהרבה מקומות מביא זה לחלול שבת ועוד איסורים. (שו"ת אגרות משה או"ח ח"א סי' קד) מבחינה זו יש יתרון הלכתי גדול בחגיגת בר המצווה המתקיימת ביום חול ומונעת את חילולי השבת הנגרמים בבר מצווה הנערכת בשבת.

2. עלייה לתורה של מחללי שבת

בעיה אחרת קיימת לגבי מתן עלייה לתורה למי שאינם שומרים תורה ומצוות. בבעיה זו דנו פוסקים רבים בדורות האחרונים, וכידוע היו רבים שהחמירו ואסרו להעלות מחללי שבת לתורה, ולעומתם אחרים שהקלו על סמך שיקולים שונים¹¹. לא כאן המקום להאריך בסוגיה זו שכבר דשו בה רבים, אולם לענייננו חשוב לציין שקיום טקס בר המצווה בימי החול, אף שאינו פותר את הבעיה לגמרי, הרי שהוא בוודאי מקהה את חריפותה. זאת באשר בחגיגת בר מצווה בשבת מעלים לתורה אנשים שידוע לכול כי הגיעו ברכב בשבת, וחיללו אותה בפרהסיא, ובמקרים רבים מתפללי בית הכנסת היו עדים לדבר. לעומת זאת כשהאירוע מתקיים ביום חול, אין לנו כל ידיעה ברורה שהאורחים הם מחללי שבת בפרהסיא, עינינו לא ראו זאת, ואין זו אלא בגדר השערה בלבד¹².

יצוין, כי הפוסקים המקילים הקלו במיוחד באנשים המגלים בכל זאת אכפתיות מסוימת כלפי שמירת שבת ומקיימים מנהגים מסוימים המעידים על רצון לשמור שבת במידה מסוימת אף אם מצומצמת. כך ניתן ללמד זכות ולהקל לגבי מי שמקפידים לקיים את הטקס ביום חול, אולם קשה יותר להשתמש בלימוד זכות זה לגבי המקיימים אותו תוך חילול שבת.

3. הנחת תפילין

כאשר העלייה לתורה של נער בר מצווה חילוני מתקיימת בשבת יש סבירות גבוהה שהוא לא ירכוש תפילין ולא יניח תפילין כלל, אלא יסתפק בעלייה לתורה, או לכל היותר בקריאת מפטיר והפטרה. לעומת זאת חגיגת בר המצווה האמורה, בהיותה מתקיימת ביום חול, כוללת בתוכה את הנחת התפילין, וזהו רווח גדול ומעלה חשובה ביותר. חז"ל קבעו כידוע ש"קרקפתא דלא מנח תפילין" הוא בגדר "פושעי ישראל בגופם" (ראש השנה יז, א). בדברי הראשונים מוצאים

10. אגרות משה או"ח ח"ד סי' עא ושם פירט שני תנאים נוספים על מנת להתיר.
11. ראו שו"ת בנין ציון החדשות לרבי יעקב עטלינגר סי' כג; שו"ת מלמד להועיל לרד"צ הופמן ח"א סי' כט; שו"ת שבט הלוי ח"א סי' יט; שו"ת באר משה ח"ה סי' צ; שו"ת שואלין ודורשין (מאת הרב אליהו שלוינגר) ח"ג סי' ב; ובמאמרו של הרב א' שרמן, "היחס כלפי אחינו שפרשו מדרך התורה והמצוות", תחומין א' עמ' 311; הרב א' וסרמן, "תינוק שנשבה - המושג והשלכותיו ההלכתיות", 'צהר' ד עמ' 31. בחינה מקיפה של הנושא מופיעה בספרם של צ' זוהר וא' שניא, מעגלי זהות יהודית בספרות ההלכתית, הוצאת הקיבוץ המאוחד ומכון הרטמן, ת"א 2000.
12. ראו שו"ת יהודה יעלה לר"י אסאד יו"ד סי' נ שפסק כי אין להתייחס אל יהודי כאל מחלל שבת על סמך הנחה מכללאל אלא רק כאשר יש עדות לדבר.

אנו שרבנו חננאל, הרי"ף, הרמב"ם ועוד הסבירו שהכוונה למי שלא הניח תפילין אפילו פעם אחת כל חייו. שיטת רבנו תם והרא"ש לעומת זאת, היא שמדובר במי שנמנע מלהניח אפילו פעם אחת, אם עשה כן בגלל שהמצווה בזויה עליו¹³. נמצא שעל פי דעת גדולי הראשונים הנחת התפילין באירוע בר מצווה המתקיים ביום חול היא בעלת משמעות מרחיקת לכת, שכן היא מפקיעה את הנער מכלל פושע ישראל בגופו.

ח. קריאת התורה במנחה של שני וחמישי

שאלה זו משמעותית ביותר לענייננו, שכן מדובר בשינוי ממנהגי התפילות, דבר שבדרך כלל יש להימנע ממנו. על כן אפרט מעט יותר בנושא זה על מנת להבהיר את הדברים¹⁴. החיוב של קריאת התורה בשני ובחמישי הוא לדעת רוב הראשונים תקנה קדומה שתיקנו הנביאים כדי שלא ילינו ג' ימים בלא תורה, והסמיכו זאת על הפסוק: "וילכו שלושת ימים במדבר ולא מצאו מים", ואין מים בלא תורה. מאוחר יותר בא עזרא ותיקן שיקראו שלושה אנשים ועשרה פסוקים כנגד י' בטלנין¹⁵. במקורות חז"ל לא מצאנו באיזה זמן ביום יש לקרוא בתורה, אולם הרמב"ם הוסיף בפסיקתו את המילה "בשחרית", ואכן התקבל להלכה שזמן הקריאה בשני ובחמישי צריך להיות דווקא בבוקר. מה הדין אם נבצר מהציבור לקרוא בתורה בשחרית? הרמ"א פסק שאם אירע מקרה כזה בשבת יוסיפו את קריאת הפרשה שהפסידו לקריאת התורה של השבה שאחריה (או"ח קלה, ב), ואילו הדגול מרבבה חידש שיוכלו לקרוא ז' גברי ולהשלים קריאת כל הסדרא בתפילת המנחה, שכן כל יום השבת זמן קריאה הוא. על חידוש דין זה חלק החיד"א (שו"ת חיים שאל ח"א סי' עא אות ה, וכן בח"ב סי' טז) והביא חיזוק לדבריו מהזוה"ק פ"י ויקהל (רו, ב) הקובע שאין לקרוא פרשה שלמה במנחה. במשנה ברורה (סי' קלה ס"ק ה) ובערוך השולחן (שם סק"ו) פסקו כדגול מרבבה. ולעומתם בעל הבית מנוחה (קסג, ב) וכף החיים (ס"ק ט) נקטו כדברי החיד"א, שאין להשלים הפרשה במנחה.

באשר לקריאת התורה במנחה בימי שני וחמישי מצאנו שמהר"י אסאד העיד על עצמו בספרו (שו"ת יהודה יעלה או"ח סי' נא) שכאשר חזר מפגישת ועד הרבנים באלול תר"ה היתה נסיעתו בהשכמה ולא שמע קריאת התורה, ובבואם למקום יישוב אחר חצות, הוא ועוד שני רבנים הסכימו בעצה אחת ועשו מעשה לקרות בתורה בתפילת המנחה בין אשרי לתפלת י"ח. בעל תורת חיים (סי' קלה ס"ק א) הביא סימוכין נוספים למעשה רב של מהר"י אסאד. ולעומת זאת בעל המשאת משה חלק עליו, וכתב שאין לקרוא במנחה בשל דברי ספר הזוהר. הגר"ע יוסף מביא משו"ת גורן דוד (או"ח סי"ס ה) מקרה שבו החתם סופר קרא בתורה במנחה, אחרי שבשחרית היה בדרך ונבצר ממנו לקרוא, ואולם הרב הירש אב"ד דק"ק קיצע הסתייג מכך.

13. וע"ע פרי מגדים, אשל אברהם לו, א.

14. דבריי מתבססים במידה רבה על תשובתו של הגר"ע יוסף, שו"ת יביע אומר ח"ד, או"ח סי' יז.

15. אמנם, מהירושלמי (מגילה פ"א סוף ה"א) וממסכת סופרים (פ"י ה"א-ב) משמע שעיקר התקנה של קריאת התורה בשני וחמישי היא של עזרא, וכך כתבו הרי"ף והרא"ש, אולם רוב הראשונים הבינו כדברינו, והרמב"ם אף ייחס את התקנה למשה רבנו (הלי תפילה יב, א), וכדבריו כתבו פוסקים נוספים.

שאלת הקריאה בתורה בימי שני וחמישי במנחה הועלתה בשנת תשכ"א על שולחנו של הרב עמרם אבורביע שהיה רבה של פתח תקוה, על ידי פועלים שהיו משכימים קום לעבודתם קודם עלות השחר, ועל כן נאלצו להתפלל ביחידות. רב אחד הורה להם לקרוא בתורה דרך קבע בתפילת המנחה, ואילו הרב אבורביע פסק על פי מחלוקת המשנה ברורה והחיד"א הנ"ל ש"אן בדין ודאי דק"ל כדעת החיד"א ודלא כהמשנ"ב שפסק כהדגמ"ר" במחלוקת הנ"ל לגבי קריאת התורה במנחה של שבת, לאמור: הספרדים צריכים להימנע מלעשות כן.

השאלה הופנתה גם לרב עובדיה יוסף, והוא אינו מחלק בתשובתו בין ספרדים לאשכנזים אלא בין קריאה במנחה באופן קבוע לקריאה כזו באקראי. הוא מסכים שאין להתיר לאותם פועלים המשכימים קום לעשות קבע בהוצאת ס"ת ביום שני וחמישי במנחה, ואם יעשו כן יש לחשוש "דנפקא חורבה לשנות תקנות חז"ל לרוח היום", אולם כשמדובר במקרים אקראיים הוא מתיר. בנדון דידן של קריאה לכבוד בר מצווה מדובר באירוע המתקיים מפעם לפעם בלא כל קביעות, ובאופן שברור לכול שאין כל כוונה לשנות מהמנהג ולהעתיק את קריאת התורה מזמנה הקבוע בשחרית לזמן מנחה. יתרה מזו: כל הפוסקים דיברו במקרים שבהם ביטלו את קריאת התורה בשחרית מסיבה זו או אחרת ורצו לקרוא במנחה במקום הקריאה בשחרית, ואילו בטקס בר המצווה שבו אנו דנים אין מדובר בהחלפת הקריאה של שחרית בקריאה של מנחה אלא בקריאה נוספת שנועדה לצורך הקהל האורח. בנוסף לקהל זה גם יהודים שומרי מצוות שנבצר מהם להתפלל בציבור בשחרית, זוכים לשמוע את הקריאה במסגרת אירוע בר המצווה, אך על כל פנים בית הכנסת כמובן מקיים את קריאת התורה בשחרית כנהוג וכמקובל.

תקדים הלכתי הרלבנטי יותר לענייננו מופיע בשו"ת מלמד להועיל (או"ח סי' יד וסי' נא), שהעיד על רבו הגאון ר' עזריאל הילדסהימר ז"ל שתיקן לנערים שיקראו קריאת התורה בשבת במנחה ז' גברי ובהפטרטה, מפני שאינם יכולים לבוא לבית הכנסת לפני הצהריים. הוא אמנם מציין שמה שהתיר הדגול מרובה הוא רק במקרה שביטלו קריאת התורה באונס, ואין לתקן לעשות דבר זה דרך קבע, אך בכל זאת באותו מקרה היה נכון לתקן שיקראו במנחה משום "עת לעשות לה'", שאם לא כן תשתכח קריאת ספר תורה מנערי בני ישראל. הרב הילדסהימר תיקן, אפוא, לעשות זאת באופן קבוע, ובמקום הקריאה בשחרית, ומדובר היה ככל הנראה בנערים שומרי תורה ומצוות, על אחת כמה וכמה שראוי לעשות כן באורח עראי ובעבור נערים ומבוגרים חילוניים שזו להם הזדמנות יחידאית רבת יתרונות ומעלות להתקרב לתורה ולמצוות. אכן, העובדה שבנדון דידן מדובר בבית כנסת שבו כבר קראו בתורה, ורוב המתפללים שומרי מצוות, מעלה את השאלה כמה אנשים שלא שמעו את הקריאה צריכים להיות בבית הכנסת על מנת שיהיה מותר להוציא ספר תורה ולקראו בעבורם. אמנם שאלה זו היא תיאורטית גרידא שכן בדרך כלל מגיעים עשרות אורחים לאירוע בר המצווה, אולם אפשר שיהיה מקרה יוצא דופן שירצו לקיים אירוע כזה בעבור נער הבא בגפו, ללא קרובים וחברים, ועל כן חשוב להבהיר שלדעת הרוב המוחלט של האחרונים שדנו בדבר מותר להוציא ספר תורה ולקראו, כאשר יש רוב מניין שלא שמעו קריאת התורה, והיינו שישה אנשים, ויש מן האחרונים שמתירים אף בשלושה¹⁶.

16. עיי שו"ת יד מאיר (מהד"ק סי' ג) ובדברי הרב מבוטשאטש בהגהות אשל אברהם לאו"ח. וכן פסק הרב פרנק בשו"ת הר צבי או"ח א סי' נב.

4. בר מצווה בשבת או ביום חול?

מבחינת הנער בר המצווה ומשפחתו קיום האירוע ביום חול הופך אותו לאטרקטיבי ביותר כיוון שהוא משחרר אותם ממגבלות הכרוכות באיסורי שבת. כל האורחים יכולים להגיע ברכבם עד בית הכנסת, קל יותר להכין את המסיבה, ואין צורך לשתף בה המוני אדם לא מוכרים של קהל מתפללי בית הכנסת בשבת כפי שקורה בקידוש של שבת. אולם גולת הכותרת של היתרונות מבחינתם היא האפשרות לצלם את כל מהלך התפילה והמסיבה, דבר הקוסם להם מאוד. מימוש היוזמה שהוצעה לעיל תאפשר לנו לצמצם משמעותית זליגה של משפחות רבות לבתי הכנסת של התנועות הרפורמית והקונסרבטיבית.

מזווית הראייה שלנו יש להעיר שהואיל ונהוג לקיים טקסי בר מצווה בשבת, עלולה היוזמה הנדונה להיתפס בעיני הציבור כשינוי ממנהגי ישראל. על כן ראוי להזכיר שאין זה מנהג חדש כלל, וכפי שעולה מפוסקי ההלכה, החיוב האמיתי המקורי הוא לעלות לתורה ביום שני או חמישי הראשון משמלאו לנער י"ג שנה¹⁷. בשמו של הרב בעל התניא אומרים שהקפיד על כך שנער בר מצווה יעלה לתורה דווקא בימי שני או חמישי שהם ימי רצון או במנחה של שבת שהיא שעת רצון¹⁸.

יהי רצון שהתכנית שהוצעה לעיל תתקבל ברצון על ידי רבנן וחברי קהילותיהם ותועיל לקרב את הבריות לאבינו שבשמים.

17. ראו לעיל הערה 4.

18. עפ"י הלכות והליכות בר מצווה מאת הרב ב' אדלר פרק ו הערה 5.